

J.M. ARANALDE OLAONDO

Arratsalde on, euskaltzain jaunok, Joxe Mari Aranalderen lagun eta adiskideok, eta, batez ere, aren senideok.

Ez dakit nik ala beste norbaitek egin beharko zukeen kontakizun hau gaur. Baina Euskaltzaindiaren agindua gustura onartu nuen, horixe eta gehiago zor diodala pentsatu izan dut-eta Gaztelukoari, bizialdi honetan lagun eta askotan lankide izateko aukera eman zidan-eta. Ez da zorte makala, egia esan.

Gipuzkoako Gaztelun jai

Gipuzkoako Gazteluko Apaiztegi-onuzkoa baserrian jai

zen, 1933ko martxoaren 27an (goizeko bederatzietan jai

o zela esaten du haren bataio-agiriak (1)). Eta «baietz apaiz honek ehun urte harrapatu!», esan zion behin gure lagun batek, haren osasuna eta sasoi

a ikusita; baina denok engainatu gintuen, eta Ibarren hil zen, 2005eko irailaren 24an, larunbat arrasaldeko ordu biak aldera. Bi hilabete eta erdian –beste bi hilabete inguruan isildu zuen bere gaixotasuna, itxura denez– eraman zuen gaixotasun gaizto batek. Eta berak horrelaxe eskatuta, Gazteluko hilerrian lur eman zioten, irailaren 26an, astelehenez.

«Horrenbeste jende bildu ote da sekula Gaztelun?», esan zidan Pello Esnal lagunak, Gaztelura heldu ginenean. Izan ere, ehunka, milaka gizon eta emakume ezagun eta ezezagun bildu ginen. Hantxe ikusi genituen Joxe Mari

ren senide eta ahaideak, haren apaiz lagun asko, Donostiako gotzain jauna, Euskaltzainburua eta euskaltzain asko, Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailburu anderea eta ordezkariak, Gipuzkoako Aldun nagusia, Aranalderen lankide eta ikasle ohiak, bertsolari eta bertsozaleak, eta herritar soilak. Gazteluko plaza ingurua eta bide-bazter guziak autoz bete ziren. Eliza, zimitoriopea eta inguruak bete

zen jendea. Bazekien hark ondo maite genuela, baina hainbeste maite genuenik ez seguru asko, hiletakoan Xabier Amurizak bere bertsoan esan zuen bezala:

Merezi huen mundualdi hau gozatzea luzeago,
joateko ere gertu hintzena hilkorren mugaz harago.
Xalbador ezker, Orixe eskuin: bake txarrean ez hago.
Maite hindutenak asko gintuan, heuk uste baino gehiago,
eta segiko haugu maitatzen nahiz ta urteak igaro.

Gizaseme ederra zen Joxe Mari, dotorea, bihotz handikoa, emailea, laguntzailea, maitagarria; egoskorra ere bai, inoiz. Ez dakit zalduna zen –zaldirik bazuenentz, alegia–, baina badakit kabaileroa zela hasi burutik eta hanketaraino. Eta maitasunezko mirespen horixe erakutsi nahi izan genion astelehen arratsalde eguzkitsu baina triste hartan.

«Bizitza honetan asko hartu diat nik, eta, horregatik, eskerrak ematen pasa nahi dizkiat ondorengo urte denak!», esan zigun elkarrizketa batean. Eta, halaxe, bere medikuei, erizainei, lagunei, senideei eta inguratu zitzaizkion guztiei eskerrak emanaz hil zen bihotz handiko gizon hura.

Hika, zuka, berorika

Familia handi bateko hirugarrena zen Joxe Mari; hain zuzen, Felix Aranalde Maritxalar eta Maria Olaondo Ormaetxeak izan zituzten hamaika seme-alabetan mutiko eta neskato baten ondorengoa.

Joxe Mariren gurasoak gazteluarrak ziren; baita aitaren aldeko aitona Alejo eta amona Frantziska ere. Amaren aldeko aitona Migel ere Gaztelukoa zen, eta amona Frantziska, berriz, Orexako alaba, Nikolas Ormaetxea *Orix*e zenaren arreba.

Hizkuntzari dagokionez, euskara izan zen eta da beti haien etxeko hizkuntza. Baina hiru trataera ezberdin erabili izan dute haienean, Euskal Herriko beste familia askotan ere erabiliko den bezalaxe, seguruenik: Anaia-arreba eta lagunen artean, hika hitz egiten zuten eta dute; aitari, osaba-izeba eta adinekoei, zuka; eta amari, beti berorika. Behin kontatu zidanez, inoiz edo behin ama gogor haserretu omen zitzaion, bere apaiz lagunei-eta hika hitz egiten zielako. Baina entzunaren entzunez ohitu egin zen gero.

Joxe Marik bere etxekoentzat eta batez ere amarentzat zuen itzala eta maitasunaren lekuko dela uste dut *Bihotzak dion hura* liburuan (Auspoa, 258) idatzi zuen bertso-sailaren hasierako ahapaldia:

Anaiei lo harrarazten ikasi nuen aire xamurrean
kantari hastera noa, ama, berorren gorazarrean.
Neretzako bakarrik bederen nago esan beharrean
nolako zerua izan dutan nik berorrekin lurrean.

Apaiz

Hamahiru urte zituela abiatu zen apaiz-bideetan barrena. Eta horretarako, Donostiako Mirankontxako *Preceptoría* zeritzon etxean egin zuen urtebete inguru, Saturraranera joan eta latina ikasten hasteko gazteleraz ere zerbait ikasteko-edo (horrela egiten omen zuten orduan gaztelerarik ez zekiten baserrietako mutilek). Gero, Saturraranera joan zen, 1946ko uda hondarrean; eta han lau urte egin ondoren, Gazteizera, 1950eko udazkenean, bosgarren ikastaroa egiteko. Hangoak hiru urtean egin eta Donostiako Seminario berrira heldu zen azkenik 1953ko udan, talde osoarekin batera. Eta gero bost urteren buruan, 1958an, apaiz egin zen, beste hogeita hemeretzi kiderekin batean. Talde handia zen, ezbairik gabe: berrogei apaiz berri Gipuzkoan!

Donostiako Seminario berrira heldu zirenean, sekulako lanak egin behar izan zuten «grupo zulueta» deitzen zuten talde hark (Aldaregia, Aranalde, Atxaga...). Esaten dutenez, goizeko lehenengo klaseak amaitu ostean, mailua eta zintzela hartu eta

kapila berriko sabaia metrotik metrora zultzen aritu ziren hilabete inguruan. Leher egiten zuten hartan, baina gero izerdi eta hauts erabat zikinduta borroka-saio ederrak ere egiten zituzten, beren gaztetasuna, indarra eta sasoiaren errenditu ezinda.

Haren lagunek esaten dutenez, ikasle ona zen Joxe Mari, oso formala. Eginbehar bakoitza zuzen errespetatzea gustatzen zitzaion. Zintzoa eta serioa zen; ez endredamakila horietakoa. Eta asignatura guztietan ondo ibiltzen zen, goiko arrastotik hurbilago erdikotik baino. Eta berak esana da Filosofia, Teologia eta Literaturaren ederrak eta graziak erabat liluratu zuela apaizgai izan zen urte haietan.

Urteak joan ziren, eta subdiakono ordena hartu zuen, 1957ko abuztuaren 4an; 1958ko ekainaren lehen, berriz, apaiz ordenatu zuen Font i Andreu Donostiako gotzain jaunak Lourdesen, hango Andre Mari agertu zeneko mendeurrena ospatzen zen-eta. Gero, Gazteluko elizan eman zuen meza berria, ekainaren 8an, apaizaren artean ohitura zenez. Herriko parroko Lukas Dorrnsoro jauna zuen laguntzen aldamenean, eta sermoia, berriz, don Tomas Otaegik egin zuen, Lukasen aurretik Gazteluko parroko izan eta garai hartan Berastegiko parroko zenak, hain zuzen.

Aramako apaiz ekonomo izendatu zuten, 1958ko uztailaren 28an, izendapena alfabetoz eginez. Eta bere arreba Petrarekin joan zen Goierriko txoko hartara. Bizilagun eta sukaldari oso onarekin, alegia, apaiz-legeak eskatzen zuen bezala. Badakizue: «apaizaren lapikoa, txikia baina gozoa»; edota, «apaiza eta lurra, eman gabe ez dira engainatzen».

Aramara heldu zenean, bere aurreko apaizak zera esan omen zion, kargua ematean: «Begira, Joxe Mari: hemen dena egina dago; zuk, hasitakoari jarraitu beste lanik ez daukazu hemen». Hasitako bidean edo bestela, lan asko egin zuen han iraun zuen urte eta erdi inguruan. Eta Ameriketatik etorri eta bateko Orexan zela, besteko Lazkao beneditarretan zela, batetik bestera zebilen Nikolas Ormaetxea *Orix*e osaba garai hartan; eta Aramako apaiz-etxean berekin hartu zuten Aranalde tarrek eskasia gogorrean bizi zen gizon harrigarri hura, bi aho betetzen ziren tokian hirugarrena ere bete zitekeela pentsatuta, hura jatun handia bazen ere. «Etorri al zera, osaba? Bazuenen garaia!», esan omen zion Joxe Marik, diosala bere modura eginez.

Hamabost hilabete bakarrik egin zituen Joxe Marik Araman, Añorgako apaiz laguntzaile eta Zabalegiko Nekazari Eskolako gazteen arduradun izendatu zuten-eta, 1959ko abenduaren 7an. Eta Zabalegin bizi izan zen gero, Añorgako eliztarrenak eta Zabalegiko Nekazari Eskolako baserriar gazteen hezkuntzan buru-bihotz sartuta. Osaba Orix ere berekin eduki zuten, 1961eko abuztuaren 9an hil zen arte, Zabalegin.

Gero, hogeita bederatzita-hamar urte gazteei irakasten egin eta Santo Tomas Lizeoan erretiroa hartu zuenean, Belauntza eta Leaburuko apaiz izendatu zuen don Jose Maria Setien gotzainak, 1999ko uztailaren 26an, sei urterako. 2002ko urtarrilaren 22an, berriz, Tolosako Yurramendiko Zaharren Egoitzako kapilautza eman zion Juan Maria Uriarte gotzain jaunak. «Mutil, mutil: noiz erretiratu behar dek hik?», esan ohi genion. Baina ez zegoen erretirorik harentzat, berak esan ohi zuenez gustuko tokian aldaparik ez da-eta.

Hala ere, lan horiek denak egin eta bere lagunak bisitatzeko, Galarretan pilotapartiduren bat edo beste ikusteko, astean pare bat aldiz anaia Luis eta lagunekin pilotan «a cara de perro» jokatzeko, Euskaltzaindiko Herri Literatura batzordera zuzen asko etortzeko, han eta hemen egiten ziren lagun eta ezagunen ospakizun eta hiletetan parte hartzeko, hitzaldiak emateko, bere apaiz lagunekin egun-pasa batzuk egiteko, bertso-jaialdietara joateko... denerako adina asti ateratzen zuen nonbaitetik. Mutilzahar izatearen abantaila omen zela hori esaten zuen, umore ederrarekin. Arrazoi izango zuen, seguruenik.

1964an jantzi omen zuen azkenengoz bere sotana beltza. Baina, hala ere, inor guxi ezagutu izan dugu apaiz izatearekin huraxe bezain gustura, harro eta zoriontsu zenik. Ez zen ikara eta beldur modan ez dagoen Jainkoaren defentsa zorrotz eta serio egin behar zuenean. Lagunartean, elizkizunetan, bere hitzaldi eta sermoietan, erraz lardarrikatzen zuen bere sinestearen handitasuna.

Irakasle

Hamahiru urte inguru egin zituen Joxe Marik Añorgan apaiz eta Zabalegiko Nekazari Eskolako ikasle baserritarren arduradun: 1959ko udazkenean hasi eta 1972 arte. Baina garai hartan Donostiako Santo Tomas Lizeoan irakasleak behar zituztela-eta, hamalau-hemezortzi urteko neska-mutilei Giza-hezibidea eta Filosofia irakasteko eskaintza egin zioten, eta hantxe sartu zen buruz aurrera. Lanbide berriak denbora askotxo eskatzen ziola-eta, Añorgako parrokiakoak beste esku batzuetan utzi behar izan zituen, gero ere ahal zuenero laguntzen jarraitu zuen arren. Ez zen-eta lana eta inori laguntzeko aukera hori horrenbestez baztertzen zituen horietakoa.

1972ko urriaren 1ean hasi zen Santo Tomas Lizeoko irakaskuntza-lanetan, eta hogeita hamar urte inguru hantxe egin zituen, biziki maite zituen neska-mutilen hezkuntzan, 1997ko urtarrilaren 28an erretiroa hartu zuen arte. 1997ko urtarrilaren 28an amaitu zitzaion Lizeoko kontratua, baina ondorengo bi-hiru urtean, gutxienez, Lizeoko bere lankide ohiei laguntzen jarraitu zuen. Ezin ahaztu zituen hango irakasle eta ikasleak, bere bizitzaren zati handi bat ziren-eta. Gero ere, Lizeoko ikastaroen hasiera eta amaierako jaietan, edo hango edozein ospakizunetan nekez huts egingo zuen hark, azken-azkenera arte. Benetan maite zuen hango giro gazte eta euskalduna, eta ahoa betetzen zitzaion Lizeoko kontuak esaten hasten zenean. Ikastetxe horretako bere lankide eta lagun askori ere horixe eta bera gertatzen zaiola ikusi ahal izan dugu. Neska eta mutil ikasle gazteen artean oso eroso eta gazte sentitzen zen, eta bere benetako ume maiteak haiexek zirela gainera esaten zuen, zer arraio! Nik sinestu, umezale porrokatua zen-eta. Bestalde, behin baino gehiagotan entzun nion erakutsi baino gehiago ikasi zuela Santo Tomas Lizeoan egin zituen 30 urte inguruan, gazteak izan zirela bere benetako maisu, alegia.

Goizero-goizero Lizeora iristen zenean, «egun on» esatea gutxi samar iruditzen eta, mutilei esku ematen zien banaka-banaka eta serio. Neskatxei, berriz, eskuan muin. Errekreo denboran-eta erdi ezkutuka zigarrotxo bat eskatzen zionari nekez ukatuko zion, eta inoiz edo behin bokadilo eske joaten zitzaionari-eta nekezago. Soinean zue-na ere emango zukeen hark, nori ematen zion begiratu gabe.

Idazle

Seminarista zela hasi zen idazten; bertsoak eta poesiak, batez ere. Eta sariak ere jaso zituen inoiz. Bere idazlanetatik hauek azpimarratuko ditut, gutxienez:

1. *Hirutasun-ispilu*. 1956ko udazkenean Arantzazun antolatu zuten sariketa batera bidali zuen izen hori zeraman bere lehenengo poesia lan bat. «Ama Birjinnaren sortzezko garbitasuna du gai», esan zuen. Eta harekin batean prosan egindako beste idatzi bat ere bidali zuen, eta *acesita* eman zioten bigarren hari. Poesia, ordea, isilik pasatu omen zen, saririk gabe, alegia (ikus Auspoa, 258: 68 or.).
2. *Agur, Tokaio!* Tolosan, 1961ean, Lizardiren omenaldia antolatu zuten, eta beste zenbait ospakizunekin batera poesia-lehiaketa bat ere bai haren gorazarrez. Han ere bigarren saria eman zioten Gaztelukoaren *Agur, Tokaio!* idazlanari (ikus Auspoa, 258: 70 or.). Bere osabak irabazi zuen lehenengo saria; Orixek, alegia; eta hirugarren saria Lukas Dorronsorori eman zioten.
3. *Jainko-aurpegi gurean*. Orixe hil eta handik pare bat urtera, 1962an-edo, bere omenez Tolosan egindako lehiaketa batean berriro ere bigarren saria irabazi zuen Joxe Marik (ikus Auspoa, 258: 74 or.). Lehenengo saria Gabriel Arestiri eman zioten, eta hirugarrena, Lukas Dorronsorori, berriz ere. Aurrenbigarren izateko jaioa zela nonbait esan ohi zuen.

Honaino aipatu ditudan hauez gainera, bere osabaren biografia ere idatzi zuen 1965ean, elkar-lanean. Baita haren *Jainkoaren bila* liburuari hitzaurrea egin ere.

Horiez gainera, Sendoa argitaletxea eta Antonio Zavalaren eskariz, honako beste liburu hauek argitaratu zituen, Auspoa sailean:

1. *Xalbador pertsularia* (Auspoa, 240; 1996). Bereziki Xalbador zenaren bertso-gintza goraltzen eta aztertzen saiatu zen liburu honetan. «Izan ere, ez al zuen horrelakorik merezi bertsolarietan olerkariena eta olerkarietan bertsolariena izan zenak?»
2. *Xalbador*. Sendoako Joakin Berasategiren eskariz idatzi zuen, Txirrita bildumarako, ikastolako neska-mutikoentzat. Lehenengo argitalpena 1998an egin zela uste dut, eta bigarrena, 1999an.
3. *Bihotzak dion hura* (Auspoa 258; 1999). Honela aurkeztu zuen liburua: «Liburu honetan berririk izatekotan, bertsoak dira, neure bertsoak. Barruak eskatzen zidanetan eginak ditut gehienak. Beste ehundaka batzuk ere badira hor nonbait, baina haiek biltzen hasterik ez dago. Zertako gainera? Ezin hasiko gera bandoa jotzen». Oker handirik gabe, hogeita sei bertso-saio dira, gutxienez. Horietatik hiru «poesi-nahiko bertsoak», berak dioenez; eta Deia egunkarian argitara emandako artikulua, hirurogeita sei kronika, oker ez banago.
4. *Bertso kontuak* (Auspoa 264; 1999). 1986an hasi eta 1990era arte *Deia* egunkarian astero argitara emandako artikulua-sorta, baina ez denak.
5. *Xalbadorren barrua* (Auspoa 274; 2001). Xalbadorren esanak hartu eta haren sentimendu eta pentsamenduak erakusten saiatu zen. «Hori aberastasuna barrunbe horretakoa!», zioen bere lanaren atarikoan.

6. Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak argitaratzen duen *Bidegileak* bildumako ale bat eskaini zion bere herritar Juan Inazio Goikoetxea *Gaztelu* poetari, 2002an, «Juan Inazio Goikoetxea *Gaztelu*» izenarekin.

Denok dakigunez, Joxe Mari ez zen kazetaria; baina 1970ean hasita *Zeruko Ar-gia* astekarian gai ezberdinei buruz egindako aldian aldiko idazlanak ere aipatu behar-ko nituzke; edota 1986an hasi zela Deia egunkarian bertsolariak eta bertsolaritzari bu-ruz idazten, Mikel Atxagak eskatuta. 1990era arte astero-astero hutsik egin gabe idatzi zuen. Orduko lan asko, ez denak, *Bihotzak dion hura* edo *Bertso kontuak* liburuetan bildu eta berrargitara emanak daude, arestian aipatu bezala.

Itzulpenak

Lorentzo Bereziartua gotzain jaunak aginduta, 1961ean hasi zen don Manuel Le-kuona liturgia euskaratzeko batzordeak antolatzen, eta Joxe Mari Aranalde taldera gon-bitatu zuen. Hogei urte inguru egin zituen gazteluarrak lantegi hartan. Taldeko gazte-ena bera zen, eta lan bikaina egin zuen. Orain irakurtzean eta entzutean besterik badirudi ere, aski lan korapilotsua zen hura, baina Joxe Marik sekulako euskal sena zuen latinezko esaldiak-eta euskaratzeko. Etxean maisu ona izan zuelako-edo, erraz aurkitzen zituen itzulpen argiak egiteko ordezkorik erosoena. Lagun eta taldeko lan-kide dugun Pello Esnalek 2005eko irailaren 28ko Diario Vasco egunkariko bere zuta-bean ederki asko laburbildu zuen haren ekarpen ezin egokiagoa:

– Elizako testuen euskaratzaile izaki, han ari omen zineten, talde-lanean, *Gloria* euskaratzen, latinezko «laudamus te, benedicimus te, gratias agimus tibi...» haien ordain egokia aurkitu ezinik, gogorregiak izan nonbait «goresten zaitugu, bedezintzatzen zaitugu, ahuspez agurtzen zaitugu, eskerrak ematen dizkizugu...». Eta, orduan, hik: «gora zu, bedeinkatua zu, gorespen zuri, ahuspez agur, eske-rrak zuri...». Itzulpen biribilagorik!

Beste zenbait itzulpen ere egin zuen, noski. Baina asko eta asko ezezagunak dira, egin eta izenik jarri gabe argitara emanak, seguruenik. Hala ere, Etor argitaletxeak as-paldi plazaratu zuen Margo Ederdun Enziklopedian argitaratu zuen *Egaztien mundua* zeritzona gogoratuko dizuet, gutxienez.

Hizlari egokia

Hitz-etorri ederrekoa, patxada handiko gizona, retorika, irakaslearen mimika eta ahots-modulaketa ongi zaintzen zekiena. Aktore handi bat zen hizketan ere. Hain zu-zen, hitzaldi batean ezagutu nuen nik, 1962ko azaroan, Donostiako Bergara kaleko li-burutegi batean. Hitzaldi haren gaia hauxe zen: «Lehenago zenbait bertsolariren euska-ra traketsa». Egia esateko, harritu gintuen gogotik Joxe Marik. Ez zitzaiola gustatzen esan zuen zenbait bertsolari zaharren euskara traketsa, erdarazko hitzak eta esaldiak erabiltzeko zuten joera. Eta gaurko bertsolariak –1962koak, alegia– askoz ere txuku-nagoak iruditzen zitzaizkiola. Pello Errotak-eta hartu zuten astindu ederra!

Bere saioa amaitu zuenean hitz egin nuen nik lehenengo aldiz Joxe Marirekin. Eta biziki gustatu zitzaidan, nahiz eta bertsolari zaharren hizkuntzari buruz han esan zituenekin guztiz bat ez nentorren. Gero, hantxe hasi eta 2005eko irailaren 22an harekin azkenengo aldiz hitz egin nuen arte, auskalo zenbat berriketaldi eder egin genuen elkarrekin, eta zenbat ahalegin Euskaltzaindian, bertsolari-txapelketa eta lehiaketak antolatzen, bertso-jaialdiak prestatzen, bertsolariei gaiak ematen eta abar. Neuk ezin eta, behin baino gehiagotan eskatu nion halako jaialdi edo herritara joan zedin, mesedez, gaiak jartzera; eta hark niri ere bai. Baina hori dena gaitz zakar batek eten zuen, lehengo udan. «Beneno puta horrek izurratzen natxiak!», esan zidan 2005eko irailaren 22an, azkenengo aldiz telefonoz hitz egin nuenean. «Baina ez diat etsiko inola ere» agindu zidan, gaixotasuna gainditu eta berriz ere elkartzeko hasteko esperantza bete. Baina hartan gelditu zen Joakin Berasategik prestatuturik zuen txakolina, zoritxarrez.

Aranalderen hitzaldiak aipatzen hasi naiz; eta, 1962ko azaroan Donostian eman-dakoaz gainera, dozenaka aldiz hitz egin zuen, han eta hemen. Besteak beste, hauekex apzimarratu behar ditut gaur hemen, gutxienez:

- «Orixeren *Euskaldunak* eta festa-giroa»: Tolosan, 1998ko azaroaren 13an, Euskaltzaindiko Herri Literatura Batzordeak antolatutako jardunaldietan.
- «Genio y lengua, euskal arima, eta *Euskaldunak* poema», batzorde berak antolatuta, 2001eko udazkeneko jardunaldietan.
- «Herriaren memoria lanbidez lanbide berritzen, *Euskaldunak* poeman». Eibarran, 2002ko azaroaren 28an.
- 2004ko urriaren azkenengo igandeko *Xalbador Eguna* zela-eta, Urepeleko parrokian eman zuena ere aipatu beharko nuke, *Odolaren mintzoa* liburuaren hirugarren argitalpenean bere betiko adiskide eta lagun miretsiaren goralmenak eginez. Oraindik ere ikusten nago, hango meza ostean, aldare aurrean ezker-eskuinera paseatuz nolako berotasunarekin hitz egin zuen Urepeleko artzainari buruz. Antzezleri bat zirudien, baina ez zen txantxetan ari, ez zegoen txantxarrik-eta Xalbador aipatzen zuenean. Egingo nuke apustu inork ez dakiela buruz hark zekien adina Xalbadorren bertso eta pasadizo. Ahoa bete hortz uzten gintuen halako bertso edo beste halako esaldi hitzez hitz esaten hasten zenean.

Bertsozalea

Nork ez daki, zuen artean, bertsoa, bertsolaria, bertsolaritza, bihotzez maite zituela Joxe Marik? Baina berak ez omen zekien zerk liluratu zuen aurrena: gizonak ala bertsolariak. Hala ere, hamaika ordu, hamaika ibili egin zuen bertsoaren eta bertsolarien inguruan, beti bertsoaren edertasuna eta bertsolarien onbeharrez, gure bertsolaritza bikaindu eta jendeari zerbaite duina eskani nahirik. Izan ere, gai-jartzaile onaren zerregina horixe baita, askok besterik pentsa baleza ere.

Nondik eta nola zuen bertso-grina hori, ordea? Beste askotan ere gertatu izan denez, Aranaldetarren gurasoek taberna koskor bat zuten Gazteluko beren etxean, eta hantxe bertsoaletu zela esan ohi zuen. Haurra zela, sei-zazpi urte zituela, «Gazteluko Martintxo bertsolari zaharrari entzuten egon ohi ginen, aita zenarekin, Martintxo hark zuen ahots egokia, eta haren arrazoiaren sendotasuna eta edertasunarekin harrituta», esaten

zuen. Gurasoen tabernan askotan aditzen omen zituen bertsoak, auzoko gizonak feriatik ohi baino gehixeago argituta zetozenen-eta. «Zenbat aldiz joan ote ginen penatan ohera bi anaiok, gizonak eztarriari eraginda bertsotan hastera zihozazenean!», eransten zuen. Koskortu eta idazten hasi zenean ere, bertsoak idatzi zituen lehendabizi. Joxe Alkiza apaiz lagunarekin jardun omen zuen behin baino gehiagotan, bertsoak aurrez idatzi, buruz ikasi eta gero jendearen aurrean kantari.

Hala ere, bertsolariekin harremanetan serio hasi, 1958ko irailean hasi zen. Izan ere, Aramako apaiz izendatu zutenean, hurbil samar egon eta Ordiziako bertsolarien sariketa batean epaimahairako gonbidatu zuten, osaba *Orix*e, berak ezagutzen ez zituen Jesus Lete *Ibai-ertz*, don Manuel Lekuona eta Basarriekin batera. Sekula ez omen zuen jakin nondik nora gonbidatu zuten bertsolarien norgehiagoka hartako epaile.

Gero, urteak joan eta zenbat aldiz izan ote zen epaimahaiko, bertsolarien txapelketan, bertsopaper-sariketan eta abar? Lehiaketa horietakoren batzuk aipatzekotan, Orixeko *Orix*e bertsopaper-sariketa, Zarauzko *Basarri* sariketa, Lazkaoko *Lazkao Txiki* sariketa eta abar dotozkit gogora. Edota, bat-bateko bertso-lehiaketetan, Zarauzko *Bertsolari Gazteen Lizardi* sariketa, Idiazabalgo *Zepai* sariketa, Gipuzkoako *Eskolarteko Bertsolari Gaztetxo*en txapelketa eta beste hainbat, denak aipatuko ez baditut ere. Beste sariketa askotako antolatzaile ere izan zen, gogoan dugunez:

Añorgako *Orix*e sariketa aipatuko dut lehenik. 1972an, bertsolari gazteentzat sariketa antolatuz zuten herri honetan, eta halaxe laguntzen hasi eta urteetan hango antolatzaile eta gaiemaile izan zen. Joxe Mari arduratzen zen sariketaz, hango antolaketaz, gaiak jarri eta epaimahaia izendatzeaz eta abar, Añorgako bertsozaleekin elkar-lanean.

Bertsolarien Txapelketa Nagusia 1979, Euskaltzaindia. 1967ko Bertsolarien Txapelketak sortu zuen zaputaldi eta etenaren ostean, 1979ko udaberrian elkarrekin hasi ginen berriro Euskal Herriko Bertsolarien Txapelketa nagusia antolatu nahirik, Euskaltzaindiaren eskariz. Eta 1979ko udazkenean kanporaketak egin ondoren, 1980ko urtarrilaren 6an egin zen azkenengo jai nagusia, Donostiako Karmelo Baldan. Esan bezala, antolaketa-batzordean eta gai-jartzaileen taldean lankide izan ginen. Horrez gainera, epaimahaiko izan zen Aranalde, Fernando Artola *Bordari*, Antton Aranburu, Jesus Mari Etxezarreta, Alfontso Irigoien, Mitxel Itzaina, Juan Mari Lekuona, Abel Muniategi, Juan San Martin eta Antonio Zavalarekin batera. Beste horrenbestex egin genuen 1982ko maiatzaren 8an Hernanin hasi eta urte hartako abenduaren 19an Donostian burutu zen 1982ko Bertsolarien Txapelketa nagusian ere. Hain zuzen ere, Amuriza izan zen txapeldun bietan, eta horrek bertsolari bat baino gehiago mindu zuen nonbait. Hala, behintzat, 1986ko Txapelketa nagusirako antolaketak egiten 1985ean hasi ginen, aurreko bi lehiaketako talde berbera; baina eztabaidak (aitzakia) sortu ziren, eta beste esku batzuetan gelditu zen lan hura azkenean, bakeak gehiago balio zuela-eta. Zorioneko aldakuntza guretzat, ezpairik gabe.

Aurkezle eta gai-emaile, berriz, «Jainkoak dakien toki guztietan ibili naiz bertsolariekin, gai-jartzaile batzuetan, epaimahaiko besteetan», esan zuen. Eta egia da: ehunka jaialditara joan zen aurkezpenak egitera, bertsolariei lagundu eta ahal zuenik ondona xaxatzera. Eta urtero egin ohi zen «bertsolarien emazteen egunean», meza-emaile izaten zen gehienetan; eta hamaika bertsolarien ezkontzan ere izango zen, kontuak ateratzeko hainbat xehetasun ez badut ere.

Bertsolari zaharrak eta gazteak denak maite zituen. Gazteen hezitzaile eta laguna zenez, ez zuen izan bertsolari gazteei laguntzeko oztoporik; eta haiei buruzko iritzia eskatuz gero, «oraingoak eta lehengoak bezalaxe gustatzen zaizkidak bertsolari gazte hauek neri, nahiz espresio asko neretzat oso arrotzak diren, nahiz eta bertsolari gazteen argota arrotz antza izan neretzat askotan», esaten zuen. Bere garaiko bertsolari zaharretan, berriz, erruz maite zituen Uztapide, Basarri, Lizaso, Lasarte, Mattin, Azpillaga, Lopategi, Xanpun, Amuriza eta abar. Baina bat bereiztera behartzen bazenuen, garbi esango zizun: «Mutilak, Urepeleko artzaina gauza handia duk bertsotan, bai bat-batean eta bai idazten». Amurizari buruz, berriz, zera idatzi zuen, 1980ko urtarillaren 6ko finalaren ostean:

Gero eta ikasiagoa den gizartean, gero eta ikasiago izan beharko du bertsolariak ere. Eta ikasteak, edo lantzeak, ez diola gaitzik egiten garbi erakutsi du txapelketa honetan Amuritzak. Berezkoa behar du lehenik. Baina berezkotasuna eta landutasuna ez direla elkarren etsai erakutsi du bertsolari bizkaitarrak.

Bertsolaria, orakulo, kritiko, kulturpile izan da haren iritiz, eta ez nolana hikoia. Orain igarle bezala itzala galdu duela uste zuen, dibertitzaile bezala ere bai, baina ez balio ez duelako, mila kontrario sortu zaizkiolako baizik. «Garcia Marquezek balio dit neri, eta bertsolariek ere bai. Garcia Marquezek bakarrik balio dionaren gustuak erabat galdu du, pobretu egin da, apreziazio ahalmena murriztu zaio» zioen (2).

Aranalderen lau jainkoak

Eta behin honetara ezker, haren lau jainkoak aipatu beharko ditut, labur. Aspaldi egindako elkarrizketa batean garbi asko kontatu zizkigun:

1. Zeruetako Aita Jainkoa. Sinismen handiko gizona zen hura, eta apaiz izateko eman zion aukera ordaindu ezineko pribilegio bat izan zela beretzat esan ohi zuen;
2. Nikolas Ormaetxea *Orixe* osaba jainkoa;
3. Joxe Mari Agirre *Lizardi*; eta
4. Fernando Aire *Xalbador*, batez ere. Zeruetatik gora jasotzen zituen Orixe eta Lizardi, baina ahoa betetzen zitzaion Urepelekoa aipatzen zuen bakoitzean. Eta pentsatzen nago, Mitxel Labegerieren kantak dioen bezala, «inon bada zeru/hantxe dagoke aingeru» izango dela Gazteluko kabaileroa, bere kuttunekin so-lasean eta bertsotan, aita Jainkoari noizik behin burua makurtuta begiratuz.

Noiz eta nola Xalbadorzaletu zen?

Euskaltzaindiak antolatu zuen gerraondoko lehenengo Bertsolarien Txapelketa nagusian ezagutu omen zuen Xalbador, Donostian, 1960ko abenduaren 18an, hain zuzen. Berak idatzi zuenez (3), Joxe Mari eta bere lagun batzuk txapelketa hartako bertso-saiora joan ziren, eta ondoan zeuzkaten Aizarnako bertsozale batzuk han ari omen ziren Basarri gora eta behera. Baina Joxe Mari berotu zen eta, «tutik ez dakizue zuek bertso kontuan! Nola arraio konparatuko dituzue, ba, Basarri eta Xalbador? Por favor,

hombre!», eraso omen zien gogor; eta aizarnarrak ahoa bete hortz mutu utzi omen ziotuen, artean ez zuten ezagutzen-eta Xalbadorrekin guztiz itsutu zen apaiz gazte hura.

Egun hura hala pasatu zen. Eta handik urte batzuetara, 1967an, joan omen ziren lehenengo aldiz haren etxera, berak aitortzen duenez: «Hirurogeita zazpian joan ginen bere etxera lehen aldiz, neu eta beste hiru apaiz ginen lehen aldi hartan, eta betebehar edo eginkizun batekin bertaratu gintzaizkion: txapelketan entzundako txistuen ondoren, gure miresmena agertu eta gure animoa ematea. Geroztik zenbat aldiz joan ote nintzaion! Baita belarretan laguntzera ere behin baino gehiagotan. Xalbadorrekin erabateko sintonia izan nuen. Ez dakit berak miresten ninduen, baina bai lagun handi izan eta asko istimatzen ninduela. Nik, adiskidetasunaz gain, miresmena nion, beti bait zuen argizko sorpresa» (4).

Baina arazo larri bat zuen Joxe Marik Urepelera joan eta Xalbador bisitatzea erabaki zutenean (Jesus Mari Mujika, Mikel Atxaga eta hirurok), nahi izatea ez baitzen aski. J. M. Aranaldek ez zuen pasaportetik garai hartan, ezta izateko esperantzarik ere, itxuraz. Eta, zer egin zutela uste duzue? Garai hartan Zeruko Argia astekariko zuzendari zen aita Beizama –Kaietako Ezeiza– kaputxinoari bere pasaportea eskatu zioten, mesedez, mugazaina ez zela ohartuko-eta, baldin eta despiste- aurpegia jarri eta bestaldera begiratzen bazuen behintzat Joxe Marik muga pasatzeko momentuan. Esan eta egin: halaxe pasatu zuten muga, eta Urepelera joan ziren, egun-pasa.

Gero, egun hartakoa erraz samar lortu zutela ikusita, berriz ere joan ziren, behin eta berriz; eta uda garaia baldin bazen, belarrak ontzen, ganadu-jatekoak egiten eta horrela laguntzen zioten Ferranddori. Udazkena edo negu garaia zenean, berriz, basora joan eta azpiak egiteko garo eta orbela, edo surtarako egurra ekartzen laguntzen zioten, goiz partean. Gero, bazkalondoan, kontu-kontari egoten ziren sutondoan, Xalbador kontalari aparta zen-eta. Bertsoak ere kantatzen zizkien inoiz, haien onespén beharrez-edo.

1975-1976an Xalbador bere *Odolaren mintzoa* liburua prestatzen ari zela, berriz, Fernando Artola Bordari eta Antonio Zavalarekin joan ohi zen Urepelera, baina orduan bere pasaportearekin, hombre! Eta bakoitzak bere zeregin jakina izaten omen zuen: Antonio Zavala, Xalbadorren idazkaria zen, hark esandakoak zuzen apuntatu, edo haren eskuidatziak jaso eta makinaz idazteko. Bordari, taldeko errege magoa bezala zen, egun-pasa egiteko behar zirenak eta familiarentzat erregaliak berak eramaten baitziotuen; eta, nola Leoniri hala Xalbadorri, bina musu ematen zien. Joxe Mari Aranalde, berriz, hegoaldeko enbaxadore ofiziala bezala zen, eta lehen agurrak begiramendu eta maitasun handiz egiten zizkien: lehenengo, Leoniri eskuan muin eman, burua pittin bat makurtuz; eta gero, Xalbadorri eskua ematen zion, begirune handiz.

Euskalzalea

Azkenik, ez nituzke utzi nahi aipatu gabe Joxe Mari Aranaldek euskararekin ziotuen atxikipena eta konpromisoa, labur bederen. Berea eta gurea delako maite zuten, eta herri honek euskara behar duelako. Nekez onartuko zuen hark euskarari mespretxu egin, edo euskara bai ala ez eztabaidan hasten zenaren argudiorik; berehalaxe haserretu eta egoskortzen zen horrela jokatzén duten politikoak-eta aipatzen hasita ere.

Euskara onaren jabe zen etxetik, eta bere ama-hizkuntza maite zuen edozeren gai-
netik. Baina gehiago nahi eta euskara lantzen saiatu zen gazte-gaztetatik. Euskara ika-
si, euskaraz kantatu eta irakurtzen ikasteko laguntzaile onak izan zituzten hark eta ha-
ren lagunak, Saturrarango urteetan. Besteak beste, hilero bisitatu ohi zuten don Andoni
Basterretxea apaiz jauna. Joxe Mari berak idatzia da honako hau: «Ordukoa dugu guk
gure ezagutza don Andonirekin. Eta nolako ezagutza! Berak erakutsi zizkigun gerora
idazle izango ginen askori euskarazko lehen letrak. Eta zenbat euskal kanta! Eta zen-
bat izar gau oskarbietan!» (Auspoa, 270; Andoni Basterretxea: *Ene Ondarru*). Bestal-
de, gainera, garai hartan euskara ikasten eta irakasten ahalegindu zen don Antonio Gar-
rro Abaroarekin izan zuen gramatika ikasteko aukera eta haren euskal liburutegi
bikainaz baliatzeke zoria. Horregatik idatzi zituen harentzat esker onezko bertso hauek:

Maisu eta ikasle ginen elkarrengana ingura;
Saturrarango itsas-ertzean zenuen gure ardura.
Zure abizen ederrari guk egin genion bihurra,
harekin jotzen genuelarik maiz zure bihotz xamurra.
Barka zaiguzu, don Antonio maite, ezizen pikaro hura.

(J. M. Aranalde: *Bihotzak dion hura*. Auspoa, 258)

Apaiz eginda gero, euskarari eta euskal kulturari guztiz lotuta bizi izan zen. Eta
irakurle handia zenez, euskarazko egunkari eta hilabetekariak nekez baztertuko zituen
hark. Maite zituen idazle zaharrak, baina baita gaur eguneko idazleak ere. Jabier Kal-
zakorta irakasle eta taldekideak idatzi zuena berrituko dizuet, oso ondo laburbiltzen
duela uste dut-eta Joxe Mariren izatea:

Ez dut ezagutu inor, euskal kulturari, bera bezalaxe egunean eguneko aldizkari,
egunkari eta berrien peskisan egon den euskaltzale suharrik. Euskal idazle gazte eta
berrien azken lanak irakurtzen zituen. Eneko Bidegainen eleberriak, Bernardo Atxaga-
ren eleberriz zein ipuinak, Iban Zalduaren ipuin-liburua zein azken bertso-saioetako be-
rriak zituen hizpide... Euskal kulturari «egunean» egotea maite zuen Joxe Marik, az-
ken berrien talaian begirari egotea, talaiari begi-erne eta ohartu bat bezalaxe. Inor
kritiko ezagutu badut euskaldunen artean, bera izan zan zalantzarik gabe. Hala ere, ha-
rrigarria egiten zitzaidan hain kritiko izanik hain optimista izatea... Baina optimismoa
bere nortasunaren alderdirik disdiratsuenetakoa zela iruditzen izan zait beti.

Egunero klaseak euskaraz eman beharrak ere behartzen zuen Kalzakortak zioen
zabaltasun horretara. Baina, halaxe izan ez balitz ere, espiritu zabalekoa zen, eta eus-
kaltzalea, orpotik bururaino.

Helduei euskara erakusten ere ahalegindu zen. Horretarako egin zuen, adibidez,
1984an grabatzen hasi eta 1985ean Euskal Telebistan emititu zen saio hura, *Berbetan*
izenarekin. Miren Azkarate eta Patxi Altuna euskaltzainek jarraitu zuten gero.

Euskaltzain urgazlea

1975eko ekainaren 27an euskaltzain urgazle izendatu zuen Euskaltzaindiak; eta
Akademia honen eskariz, nahiz bere kasa, lan asko egin zuen euskara eta euskal kul-
turaren alorrean. Euskaltzaindiko Herri Literatura batzordeko kide izan zen azkenengo
urte hauetan, Juan San Martin zena, Juan Mari Lekuona, Antonio Zavala, Emile Larre,

Jesus Mari Etxezarreta *Izazpi*, Pello Esnal, Joxe Ramon Zubimendi, Antton Aranburu, Joxemari Iriondo eta Jabier Kalzakortarekin –Patziku Perurena ez zuen ezagutu taldean, sartu berria baita–. Eta batzorde honek antolatu izan dituen jardunaldietan hizlari izan zen eskatu zitzaion bakoitzean, lehenxeago esan dizuedanez.

Euskararen Aholku Batzordean

Saltsa askotako perrexila izateko jaioa izaki, Eusko Jaurlaritzako Euskararen Aholku Batzordeko kide izan zen, 1982ko urtarrilean hasi eta 1988ko otsailera arte, Jaurlaritzako aro berriko sei urte luze haietan. Karlos Garaikoetxea Lehendakari eta Pedro Migel Etxenike Kulturako Sailburu zirela, hain zuzen. 1982ko urtarrilaren 11ko 5/1982 dekretuan proposatu zuten, eta 1982ko otsailaren 15ean onartua izan zen Joxe Mari eta talde osoa; eta 1988ko otsailaren 26ko 23/1988 dekretuaren arabera desegin zen lehenengo talde hura.

Mahaian eta jokoa

...ezagutzen omen dela egiazko kabailetoa esan ohi ziguten ikastetxeko gure zuzendariak, gazteleraz (*En la mesa y en el juego se conoce al caballero*). Eta Joxe Mari Araldekin mahaian eta jokoa zuen handitasuna aipatzea beharrezkoa dela pentsatzen dut.

- a) Lagunekin pilotan ari zenean, menderakaitza zen, gogorra. Gauzak ziren bezala, edo berak uste zuen bezala, argi eta garbi egitea gustatzen zitzaion. Galdetu bestela asteazken eta larunbatetan bi-bitara haren lagun eta kontrario izan ohi ziren anaia Luisi, Mikel Atxagari edo Luis Mari Mujikari. «Basurdea baino domakaitzagoa zuan!», erantzungo dizute. (Nik ere ez dut ahaztu Xabier Lete eta bioi Zarautzen eman ziguten egurra!)
- b) Mahaian, mokofina zen, jan-edanean; baina beti neurrian ibiliko zen. Sekula ez nuen ikusi *brastiatuta*, gure aldean esaten den bezala. Bere edaririk maiteenak, eguerdia baino lehen bazen, Getariako txakolina; eta eguerdian edo arratsuan, biziki maite zuen sagardoa, edo ardo ona; ordena horretan. Gero, ongi jan eta edan ostean, *Espainiako koñak xahar bat* gustatzen zitzaion, hartu behar zenean behintzat. Eta Frantziakorik izatekotan, berriz, xanpaina. Erre, *montekristo* koskor bat, ahal zenean, ez handiena, ez txikerrena. Ez dakit oraingo lege berriekin nola konponduko zen.
- c) Eta bere lagunentzat otordu-prestatzaile berdingabea. Artista hutsa zela esango du hura ezagutu zuen edonork. Su-gainekoak egiten egokia, janariak mimo handiz manciatu eta detailek huts egin gabe dena prestatzea gustatzen zitzaion: mahai-zapia, ontziak, koilara eta tenedoreak, bakoitza bere tokian txukun bakoitzarentzat jarrita. Ez dakit non eta nola arraio ikasi zuen, baina emakume-eskua zuela iruditu izan zitzaidan beti lan horietarako. Ama zena, arreba eta koinata izango ziren maistra eta erakusle zeregin horiek ikasteko. Gustatu egiten zitzaion gainera, eta harro asko aitortzen zuen.

- d) Etxeko lanen kontuak aipatzen hasi naizenez gero, esan dezadan zerbait gehiago ere: Arropak garbitzen eta plantxatzen ere maisua zen, eta inoiz zerbait josi behar zenean josten, edota etxetik irten baino lehen bere oinetakoak txukun garbitzen, mutila.
- e) Umezale purrukaturia zela esan dut, eta bere iloba maiteak zaintzen berdingabea zen. Zenbat fardel zikin kendu eta garbia jantzi ote zien, tartean egin behar zirenak egoki asko eginez, Añorgako eta Gazteluko bere etxean! Orain hazi eta gizon-emakume diren horiek ondo balikete hori dena... Horregatik esango zuen nonbait bere lagun batek: «Jainkoak bakarrik zekik andrearen batek zer senar eta haurren batzuek zer aita galdu zuten hi apaiz egin hintzenezan!».

Nolanahi ere «bere arazoak eta besterenak konpontzen pasatu zian bizitza osoa», entzun izan diot inoiz haren anaia Luisi. Iloba eriarekin Alemanian, Gazteluko base-rriko lanetan, gaueko labe-suan okindegian lanean eta gero Lizeoan klaseak ematen... Lan asko egin behar izan zuen, gauari orduak harrapatuz.

Tira, tira. Pakea behar diu!

Nik gaur hemen esan ditudanak entzuten balego, sinu ezaguna eginez eskua jaso eta, «tira, tira, pakea behar diu, e!», esan zuen honezkero. Eta gaurkoz bada ere arrazoi izango zuen, seguruenik, luzatu egin naiz-eta.

Baina, amaitzeko, berak sinesten zuen zeru ederrean bakea eta atsedena izan dezala opa diot bere maiteekin, eta Alfonso Irigoyen, Juan San Martin eta Juan Mari Lekuona batzordekideekin batera.

Eskerrik asko!

*Joxemari Iriondo Unanue,
Euskaltzaindiko Herri Literatura Bazardeko kidea*